

FATİH SULTAN MEHMED DÖNEMİ MİNİYATÜRLÜ YAZMA ESERLER

Doç. Dr. Ayşe ÖZEL

1953 Yılında İstanbul'da doğdu. 1978 yılında Devlet Güzel Sanatlar Akademisi Resim ve 1979 yılında Geleneksel Türk Sanatları bölümlerinden Yüksek Lisans dereceleri ile mezun oldu. 1986 yılında Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünden Sanatta Yeterlik alarak 1998 yılında Doçent oldu. Halen Marmara Üniversitesi Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü Resim-İş Eğitimi Anabilim Dalı'nda görev yapmaktadır. Sanat ve sanat eğitimi alanında makaleleri ve bildiri-leri olan Ayşe Özel biri yurt dışında olmak üzere on kişisel sergi açmış, pekçok yurt içi ve yurt dışı karma sergiye katılmıştır.

Anadolu Selçuklu İmparatorluğu zamanından beri sultan saraylarındaki el yazması kitapların hazırlandığı nakkaşhanelerin varlığı bilinmektedir. Osmanlı imparatorluğu zamanında da bu atölyeler devamlılığını sürdürmüş, imparatorluğun başkenti Bursa'dan Edirne'ye daha sonra İstanbul'un alınması ile İstanbul'a geçtiğinde saraylarda nakkaşlar ve hattatların oluşturduğu saray atölyeleri varlıklarını sürdürmüşlerdir.

Osmanlı minyatür sanatının 16. yüzyıl başlarına kadar olan gelişimi konusunda çok az bilgiye ve örneğe sahibiz. Erken dönem Osmanlı minyatür sanatının ilk örnekleri ve bilgileri Fatih Sultan Mehmed'in saltanat (1451-1481) yıllarındandır. İstanbul'u fethederek Osmanlı Türklerine Batı dünyasının kapılarını açan Fatih Sultan Mehmed bu dönemde yeni kurulan İstanbul sarayında yoğun ve ilginç bir resim faaliyeti başlatmış, batı ülkelerinin bazı ünlü ressamı sarayına davet ederek onlara batılı hükümdarlar gibi portre ve madalyonlarını hazırlattırılmıştır. Bu sanatçılardan en ünlüsü İtalyan sanatçı Gentile Bellini'dir.

İstanbul'un alınmasından sonra bütün güzel sanatlar Fatih Sultan Mehmed'in himayesi ile gelişme imkanı bulmuştur. Sultan II. Mehmed döneminde yeni kurulan İstanbul sarayında batılı sanatçıların ve portre sanatına yatkın yerli sanatçıların faaliyeti sürmüştür ancak bu dönemden günümüze kalan İstanbul sarayında hazırlanmış minyatürlü el yazması eser bilinmemektedir. Oysa İstanbul'un fethinden önce başkent olan Edirne'deki sarayda, bir nakış ve resim atölyesinin bulunduğunu ve Sultan II. Mehmed döneminde de kısmen önemini kaybetse de varlığını sürdürdüğünü kaynaklardan biliyoruz. Edirne Sarayında hazırlanmış minyatürlü bazı örneklerin varlığı bilinmektedir.

Bu örneklerden bir tanesi Badiad – Din al – Tabrizi'nin **Dilsuzname** isimli eserinin 860/1455-56 yılında Edirne'de kopye edilen nüshasıdır. Eserin kolofonunda Edirne'de hazırlandığı kayıtlıdır. Bu gün Oxford Bodleian Library' de (OBL. Ms. Quseley 133) bulunan eserin boyutları küçüktür ve içerisinde (16.5x11.4 cm.) boyutlarında 5 minyatür vardır. Dilsuzname minyatürleri kompozisyonların basitliği ve teknik yönlerinin zayıflığı ile taşra karakteri taşımasına rağmen Osmanlı kitap ressamlığının ilk ve en erken örnekleri olarak Türk minyatür sanatı için oldukça önemlidirler ve erken dönem Osmanlı minyatür üslubu hakkında fikir verirler. Timur devri Şiraz minya-

tür okulundan bazı etkiler hissedilse de insan figürlerini çevreleyen yalın çizgi üslubu, başka çevrelerde rastlanmayan ve insanlarla boy ölçüşen iri bitki motifleri ve özellikle kadın başlıkları minyatürlerdeki Türk özelliğinin belirgin işaretleri olarak karşımıza çıkar.

Gül ile bülbülün şiirsel aşk hikayesini anlatan eserdeki minyatürlerden sevgilileri konu alan sahnelerde sol tarafta gül bahçesi ve güle aşık olan bülbül resmedilmiştir. Sağ tarafta iki sevgili yanyana otururlar. Eserde yer alan Şah Nevruz'un Meclisi sahnesinde sağda sultan duvarları altın çinilerle kaplı bir bahçe köşkte oturmakta, solda ise kadın ve erkek müzisyenler görülmektedir.

Oxford Bodleian Kütüphanesindeki bu yazmanın varlığı tarihsiz diğer bir minyatürlü yazmanın değerlendirilmesini de sağlamıştır. Diğer eser Muhammed b. Apdullah Nişapurî'nin kasidelerinden oluşan bir külliyyat'tır. Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesinde bulunan Külliyyat-ı Katibi (TSMK, R989) isimli bu eser orijinal olmayan koyu kahverengi bir cilt içinde muhafaza edilmektedir. Eserin ilk sayfasının ortasında yer alan oval madalyonda kitabın ve şairin adı yazılıdır. Bu madalyonun etrafı onbeşinci yüzyıl Fatih devri üslubunda bezenmiştir. Tamir görmüş bu yaprakta daha sonra esere sahip olan kişilerden bazılarının mühürleri vardır. Eserde biri karşılıklı sayfalar üzerine yapılmış iki minyatür bulunmaktadır.

Minyatürlerden birinde Sultan çevresi ile

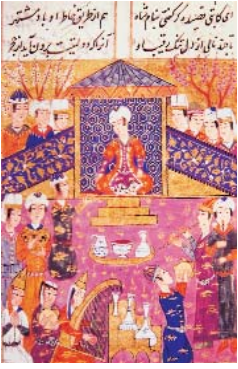

Resim 1; Dilsuzname

Resim 2; Şah Nevruz'un meclisi, Dilsuzname.

Resim 3; Eyüp ve Salman Sultanın meclisinde, Külliyyat-ı Katibi

Resim 4; Sultanın mahiyetiyle eğlenmesi, Külliyyat-ı Katibi

birlikte eğlenmektedir. Minyatürler 8x6.4 cm. boyutlarındadır. Resim yazı çerçevesinin dörtte üçünü kaplar. Kompozisyonun tam merkezinde yer alan Sultan, sivri çatılı, duvarı altıgen çinilerle kaplı, bir taht veya köşkte oturmaktadır. Diz çökmüş bir saki sultana bir kase sunar. Tahtın iki yanlarında görülen avlu duvarlarının arkasında saray görevlileri ve yeniçeriler sıralanmıştır. Ön planda sağ ve sol kenarda def ve ney çalan kimi ayakta kimi oturmuş erkek ve kadın müzisyenler görülür. Kompozisyon merkezi ve simetrik olarak düzenlenmiştir. Resmin alt kenarında ve ortasında üzerinde kapların yer aldığı kademeli bir sehpa ve daha yukarıda bir tepsi bulunmaktadır. Altın yaldızın bolca kullanıldığı resimde zemin eflatundur. Figürlerin giysilerinde turuncu, mor, yeşil, lacivert ve beyaz renkler hakimdir. Kompozisyon düzeni, kıyafetler, figürleri çevreleyen kontür ve figürlerin yüzleri Osmanlı erken devir resim üslubu özelliklerini taşır.

Bu minyatürler Dilsuzname ile benzerlikler gösterir. Her iki resimde de figürlerin işlenişindeki kaba özellikler, figürler, figürlerin yüzleri benzerlikler gösterir. Kıyafetler, dilimli serpuşlar üzerine sarılan sarıkların formu ve geri-deki çinilerde aynıdır. Özellikle kadın başlıklarının biçimlerinde benzer özellikler yakalarız. Omuzlarına kadar sarkan başörtülerinin üzerlerine külahvari başlıklar giymiş, alnının üzerlerine de dilimli kaşbastılar bağlamışlardır. 1455-56 yıllarına tarihlenen Dilsuzname minyatürlerindeki kadınlarda da aynı tür başlıklara rastlarız. Fakat daha sonraki dönemlerde bu tip kadın başlıklarına rastlanmaz. Dolayısı ile Külliyyat-ı Katibi'nin minyatürlerinin bu benzer özellikleri nedeni ile Edirne'de Dilsuzname minyatürleri ile benzer tarihlere yapıldığını söyleyebiliriz.

Kitapta bulunan ikinci minyatürler Eyüp ve Salman'ın genç bir sultanın meclisinde bulunmalarını konu etmektedirler. 10.8x6.2 cm. boyutlarında yapılmışlardır. Karşılıklı iki sayfa üzerinde yer alan resimler yazı çerçevesi büyüklüğündedir. Sağda Sultan bir taht üzerinde

Resim 5; Cerrahyetül Haniyye, Ali Emiri Nüshası.

Resim 6; Cerrahyetül Haniyye, Paris Nüshası.

oturur. Arkasında silahtarı durmaktadır. Önünde ona içki ikram eden iki yeniçeri ve resmin sağ alt kısmında bir seccade üzerinde oturan müzisyenler görülür. Diğer sayfada Sultan'ın karşısında Eyüp ve Salman oturmaktadır. Arkalarında silahlı bir yeniçeri ve resmin alt kısmında Sultan'ın atını tutan ve Sultan'a sunulmak üzere ellerinde yemek kablaları ile bekleyen görevliler görülmektedir. Renkler eserin ilk minyatüründen farklı olarak son derece göz alıcıdır. Bu iki minyatür ilk minyatürden farklı üslub özellikleri gösterir. Figürlerin portre özellikleri, irilikleri, renkler, kompozisyon düzeni en belirgin özelliklerdir. Figürlerin formları ve yüz şekilleri onbeşinci yüzyıl ortalarında geç Timuri ve erken Karakoyunlu Türkmenleri devrinde Şiraz'da yapılan bazı eserlerle benzerlikler gösterir. Ancak doğa tasvirleri ufuk hattı üzerinde sıralanan serviler ve iri çiçek demetleri Osmanlı minyatürlerinin daha sonraki dönemleri ile yakınlık gösterirler. Bu özellik Dilsuzname minyatürlerinde de görüldüğü gibi, Sultan II. Bayazıt devri eserlerinde de görülür. Dolayısı ile Külliyyat'ı Katibi kitabını süsleyen ve birbirinden farklı özellikler gösteren bu iki minyatürün sanatçılarının farklı olduğunu düşünebiliriz.

Resimlerden ilkinin sanatçısı muhtemelen Edirne'de yapıldığını bildiğimiz Dilsuzname minyatürlerinin nakkaşı ile aynı şahıs olabilir. Çift sayfalık diğer iki minyatürün nakkaşı Şiraz okulu geleneklerine bağlı belki oralardan gelen bir Türkmen sanatçı olabilir. Keza 1440'lı yıllardan sonra, Timur yönetimindeki Şiraz'dan Edirne'ye göç eden bir gurup sanatçının Türk meslekdaşları ile birarada çalıştıkları görülür. Belirtilen özellikler ve kadın başlıkları gözönünde bulundurulduğunda bu eserin Fatih Sultan Mehmed'in saltanat yıllarında Edirne'de yapılmış olması muhtemeldir diye düşünebiliriz. Bir başka açıdan da Fatih'in İstanbul'u fethinden sonra İstanbul'daki yeni saray atölyesi batıya ve portre sanatına dönük eserler çalışırken ve tezhiplerde daha ince bir işçilik gözlenirken, sade bir süsleme anlayışının hakim olduğu bu eserin minyatürlerinin de Dilsuzname'nin minyatürleri gibi Edirne sarayında 1450-1480 yılları arasında yapıldığını kabul etmemiz gerekir. Ayrıca Osmanlı Minyatür sanatı İstanbul'daki sanat atölyesinde bilinen gelişimini sürdürürken bu kitaptaki minyatürler Osmanlı minyatürlerinin ilk ve en erken örnekleri olarak, Edirne'de de erken dönemlere tarihlenen bir minyatür okulunun varlığını belirlemesi açısından önemlidirler.

Tarihi ve yapıldığı yer gösterilmemiş olmakla birlikte büyük bir olasılıkla 15. yy.ın ortalarında Sultan II. Mehmed döneminde Edirne Sarayında hazırlanması muhtemel Ahmedî'nin **İskendername'si**(Venedik Biblioteca Marciana Ms. Orientali,90), içinde Ahmedî'nin İskendernamesi'nin de bulunduğu bir antolojidir. Makedonyalı İskender ile ilgili öykülerin yer aldığı kitaptaki bölümlerden biri Osmanlı tarihi ile ilgilidir. Bu bölüm Osmanlı padişahlarının resimli tarihinin ilk örneği olarak dikkati çeker. Ahmedî'nin İskendername'sinin resimli kopyasının Fatih döneminde hazırlanması bir raslantı değildir. Fatih'in İskender ile ilgili Yunanca kitaplara sahip olduğu, onunla ilgili öykülerin Fatih'e her gün okunduğu bilinmektedir. Venedik Marciana Kütüphanesinde bulunan eserin içerisinde 66 resim bulunmaktadır.

Minyatürler Edirne Sarayında 15.yy'ın ikinci yarısındaki üsluba uygunluk gösterirler. Dilsuzname ve Külliyyat-ı Katibî'nin minyatürlerindeki ortak özellikler ve Şiraz okulu etkileri burada da farkedilmekle birlikte renkler, giysiler ve diğer ayrıntılarda Osmanlı- Türk karakteri açıkça belirir. Resimlerdeki farklı özellikler tek bir sanatçının elinden çıkmadığı izlenimini verirler.

Fatih Sultan Mehmed sanata olan ilgisinin yanında ayrıca bilim ve felsefeye de ilgi duymuş, çevresinde ki bilginlerle tartışmaktan ve sohbetten keyif almıştır. Kuşkusuz onun bilime hizmet için yaptırdığı anıtların en önemlisi kendi adını taşıyan camisinin külliyesini oluşturan medreselerdir. Bu medreselerde okutulmak üzere tıp, coğrafya, felsefe, astronomi ve gramer ile ilgili pek çok kitabı vakfettiği gibi bunların içerisinde seçilenleri kendi hazinesi için kopya ettirmiş, tezhiplerle süslettirmiş ve ciltlettirmiştir. Medreselerin her birinde yer alan darüşşifalarda hekim, cerrah ve eczacıları da görevlendirmiştir.

Bu dönemden günümüze kalan minyatürlü yazma eserlerden bir tanesi de Fatih devri ünlü hekim ve cerrahlarından Sabuncuoğlu Şerafettin (Şerefeddin bin Ali bin Elhac İlyas) tarafından derlenerek Amasya'da hazırlanmış olan **Kitab-ı Cerrahiye-i el Hakaniyye'** dir. XI. yy İslam dünyasının ünlü hekim ve cerrahlarından Ebul Kasım Zahravî'nin yazdığı tıp eserinin son üç makalesi cerrahiye aittir. Bu makaleler Sharaf al-Din ibn Ebî'l-Hajji Ilias tarafından türkçeye çevrilerek Sabuncuoğlu bu son üç makaleye kendisi de üç konu ekleyerek cerrahiye ait bu kitabını hazırlamış ve 1465'de

Fatih Sultan Mehmed'e ithaf etmiştir. Ayrıca Sabuncuoğlu kitaba ameliyat ya da cerrahi müdahale tekniğini gösteren resimlerde eklemiştir. Bu gün Paris'te Bibliotheque Nationale'de (PBN. Turc. 693) bulunan ve orijinal olan Paris nüshasından başka bu eserin bilinen iki nüshası vardır. Bu nüshalar İstanbul'da Fatih Millet Kütüphanesi'nde (FMK. Ali Emiri 79) ve İstanbul Tıp Fakültesi Tıp Tarihi Enstitüsü Kütüphanelerindedir.

Paris nüshası minyatürleri ile Millet Kütüphanesindeki Ali Emiri nüshasının minyatürleri aynı tarihlerde (873H/1468M), benzer karakterli olarak Amasya'da hazırlanmıştır. Paris nüshası 205 varak (410 sayfa) ve 18x26.6 cm. boyutundadır. Son sayfadaki kolofonda yazarın künyesi ve Sultan II. Bayezid'in tuğralı mührü vardır. Bu da yazmanın saray kütüphanesinden ve bilhassa Fatih'in özel kitaplığından çıktığının bir delilidir. Çünkü babasının vefatından sonra II. Bayezid, onun bütün kitaplarını kendi mührüyle mühürlettirmiştir. 140 adet minyatürü ile Paris nüshası en fazla sayıda minyatüre sahiptir. Her iki yazma da Fatih Sultan Mehmed'e armağan edilmiştir. Ali Emiri nüshası, Paris nüshasına göre daha geç kopye edilmiş bir nüshadır ve içerisinde 57 minyatür var.

Cerrahiyyetü'l Haniyye, Türk İslam dünyasında cerrahi teknikleri açıklamak amacıyla resmin kullanıldığı ilk ve nadir bir eserdir. Resimleri estetik açıdan önemli bir değere sahip olmasalar da, sade anlatımlarıyla metni destekleyici ve cerrahi müdahaleleri açıklayıcı özelliklere sahiptirler. Her iki nüshanın minyatürlerinde figürlerin konumlandığı bir mekan yoktur. Sadece geride zaman zaman ağaç veya bitki motifleri görülmektedir. Hekim tipi genellikle sarıklı ve sakallıdır. Oturur pozisyonda resmedilmiştir. Kendine güvenli ve deneyimli bir izlenim vermektedir. Hasta figürleri kadın, erkek, genç, yaşlı, çocuk olmak üzere gösterilmiştir. Figürlerde muayenenin gerektirdiği birkaç duruş tipi uygulanmıştır. Hastaların tedavisi sırasında yardımcı olarak kullanılan elemanlar görülmektedir. Kadın-doğum müdahaleleri resmedilirken herhangi bir taassup gösterilmemiş olması ilgi çekicidir.

Resim 7; Cerrahiyyetül Haniyye, Paris Nüshası.

KAYNAKÇA

- And, Metin; "Osmanlı Tasvir Sanatları; Minyatür", Türkiye İş Bankası, İstanbul, 2002
- Atasoy, Nurhan; "Hasbahçe" Aygaz, İstanbul, 2002
- Atasoy, Nurhan- Filiz, Çağman; "Turkish Miniature Painting", Doğan Kardeş Matbaacılık Sanayii A.Ş.İst.1974
- Atıl, Esin; "The Ottoman Miniature Painting under Sultan Mehmed II", Ars Orientalis, sayı: 9, s:103-20
- Çağman, Filiz; "Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi" Cilt 5, Görsel Yayınlar, 1982
- Çağman, Filiz; "Sultan Mehmet II Dönemine Ait Bir Minyatürlü Yazma: Külliyyat-ı Katibî", Sanat Tarihi Yıllığı VI, Sanat Tarihi Enstitüsü, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi, 1976
- Çağman, Filiz - Zeren, Tanındı; "Topkapı Sarayı Müzesi İslam Minyatürleri", Tercüman Yayınları, İstanbul, 1979
- Ersoy, Ayla; "Türk Tezhip Sanatı" Akbank, İstanbul, 1988
- Grube, Ernst J.; "The Date of the Venice İskendername", Islamic Art II, 1987, s:187-202
- Gürtuna, Sevgi; "Osmanlı Kadim Giysisi", Kültür Bak. Osmanlı Eserleri, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1999
- Şehsuvaroğlu, N.- Güreşsever, G; Kültür ve Sanat Dergisi, Kültür Bakanlığı, "Bilim ve Sanat Tarihi Bakımından Sabuncuoğlu Cerrahiyesi", İstanbul, Haziran 1976, s:4
- Tanındı, Zeren; "Türk Minyatür Sanatı", Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara 1996
- Uzel, İltiz; "Cerrahiyyetü'l-Haniyye I-II", Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1992
- Ünver, Süheyl; "Fatih Devri Nakkaşhanesi", İstanbul Üniversitesi Millî Kültür Eserleri Tesisi, İstanbul, 1958
- Metin, Kunt-Sina, Akşin, Ayla Ödekan, Zafer, Toprak, Hüseyin, G. Yurdaydın;
- "Türkiye Tarihi 2 Osmanlı Devleti 1300-1600", Cem Yayınevi İstanbul, 1989